

ЛЕКСИКА ЗІ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ПЕРЕХІДНИХ МОВНИХ АРЕАЛІВ У ФІКСАЦІЇ В. ЛАЗАРЕВСЬКОГО

Анотація. У статті аналізується зафіксована в рукописному українсько-російському словнику В. Лазаревського народна традиційно-побутова лексика, що супроводжується сигналами про її належність до перехідних українсько-білорусько-російських мовних ареалів.

Ключові слова: українська рукописна лексикографія XIX ст., українсько-білорусько-російські перехідні мовні ареали, традиційно-побутова лексика, В. Лазаревський.

До найзмістовніших лексикографічних пам'яток української мови, без сумніву, належать “Матеріали для составлення Малороссійско-русского словаря. Собраны въ концѣ 40^х и началѣ 50^х годовъ Василиємъ Матвѣвичемъ Лазаревскимъ” (Лаз) – близько 13000 словникових статей. Крім цього оригіналу пам'ятки, існує ще й неповна її копія (орієнтовно 6000 статей у межах А–М, без зазначення імені автора), яку виявив М. Пилинський разом із доданим до неї аналітичним описом, здійсненим В. Чернишовим (1867–1949), визначним російським мовознавцем, членом-кореспондентом АН СРСР, що був свого часу відповідальним редактором першого і другого томів “Словаря современного русского литературного языка” (1948, 1950). В. Чернишову не вдалося з'ясувати імені автора праці (на титульному аркуші її були тільки такі дані: “Словарь малороссійский. Нижний 1852 г.” з припискою олівцем: “Списано мною с рукописи, имевшейся у Вл. Ив. Даля”). Однак М. Пилинський відзначив спроби В. Чернишова дізнатися більше про походження рукопису: “Як встановлено В. І. Чернишовим, словник писаний рукою племінника російського письменника С. Т. Аксакова. Але з якою метою він переписав словник, залишається неясним. Невідомим залишається також автор словника” [4, с. 86].

Сьогодні ім'я автора словника відоме: це В. Лазаревський, із яким В. Даль перебував у дружніх стосунках і листувався з ним, коли мешкав у Нижньому Новгороді. В. Даль неодноразово писав, що чекає від нього (В. Лазаревського) завершення малороссійського словника, ідея якого зародилася в 1847 році під час їх спільної служби в Особливій канцелярії Міністерства внутрішніх справ – у процесі обробки матеріалу до словника російської мови [див.: 1; 2, с. 53–56].

Усе цитоване М. Пилинським із копії 1852 р., зробленої в Нижньому Новгороді, повністю збігається з “Матеріалами...” В. Лазаревського (Лаз). Дотеперішні наші публікації про словник В. Лазаревського [2; 3] далеко не вичерпують можливих ракурсів наближення його змісту до сучасного читача. Метою пропонованої статті є огляд зафіксованої В. Лазаревським лексики, що

супроводжується ремарками про її вживаність на території історичної Стародубщини, де здавна за мінливих суспільних умов взаємопроникали різні східнослов'янські мовні стихії, з демонстрацією наукової цінності словника В. Лазаревського.

Переповідаючи спостереження В. Чернишова, М. Пилинський, виокремив його зауваження, що словник містить також білорусизми, на що вказує як форма ряду слів (*ён, маланья, Анцихрист*), так і місце їхнього запису (Мглин, Новозибків і навіть Сураж). “Включення білорусизмів, – додав у своєму коментарі М. Пилинський, – було, зрештою, властиве й деяким пізнішим українським словникам, наприклад словникові К. Шейковського” [4, с. 86–87].

У словнику В. Лазаревського ми помітили понад 350 ремарок, що символізують територіальну прив'язку до північноукраїнських і суміжних перехідних мовних теренів. Найбільше сигналів припадає на Стародубщину (північну частину колишньої Чернігівської губернії): *Новозибків* (190), *Мглин* (66), *Сураж* (22). Є нечасті ремарки “чернігівське”, “сіверське”, “київське”, вказівки на *Кобрин* (33), *Суджу* (8) та ін. Помітна частина таких матеріалів має виразні білоруські риси, але не менше й таких, що тяжіють чи виявляють схожість до українських (переважно північних, частково інших) та південноросійських народних говорів. Певне уявлення про це можна скласти на підставі дібраних для цієї статті й згрупованих за лексико-семантичними ознаками матеріалів – у зіставленнях із даними інших відомих джерел.

Назви осіб: *мужійк* 1) ‘paysan’, 2) Сур. ‘тагі’ *мужійк* як *ворона, а хитрійший чорта* (Лаз II 128 зв.) • пор.: *мужик* 1) ‘простолудинь, мужик’ *До панів пан, а до мужиків мужик*. Ном. 2) ‘мужь’ *Жінка-голубочка пече млинці з полубочка, а мужик, щоб здоров, більши муки намолов*. Ном. (Грн II 453); *дѣди* Нвз. ‘люди степенные, пожилые’ *поклщъ дѣдовъ* ‘позови мушинь’ (Лаз I 221 зв.) • пор.: *дзяды* мн. ‘поминальный день по умершим’, *дзядокъ* ‘старичокъ’ (Шимк. Блр 153), *дзяды* 1) ‘деды, предки’, 2) рел. ‘родительская субота’ (БРС 246); *діді* а) ‘предки, дѣды’, б) ‘поминовение усопших на Өоминой недѣлѣ’ (Грн I 388); *дукачъ* Нвз. 2) ‘богатый’ (Лаз I 216) • пор.: *дукачъ* ‘богачъ’, ‘имѣющій множество денегъ’ (БН 126); *ду-*

ка́ч 1) = *дукарь* [‘богачь’ Лубен. у.] (Грн I 455), *дука*, *дукъ* юж. зап. ‘знатный, сильный богачь, вельможа’ (Даль I 500); *породі́ха* Сур. ‘роженица’ (Лаз II 396) • пор.: *породзі́ха* ‘родильница’ (Носович 474); *параді́ха* ‘тс.’ (БРС 622); *кату́вка* Нвз. ‘палачка’, ‘злая баба’ (Лаз II 8) • *ка́тївка* ‘мучительница’ *Петрівка* – на хліб *катївка*. Ном. № 463. Значеніє слова ясно изъ слѣдующаго мѣста письма Мазепы къ М. Кочубей: “Тяжко зафрасовалемся, почувши же тая *кату́вка* не перестаетъ в. м. мучити”. Костомаровъ. Мазепа, 360 (Грн II 225); *найдѣнь* Нвз. ‘незаконнорожденный’ (Лаз II 153 зв.) • пор.: *найдѣнь*, *найдѣньш* м., *найдѣнка*, *найдѣница* ж. ‘подкидышь, ребенокъ или молодое животное, найденное и принятое къмъ для воспитанья’ (Даль II 492); *найдѣнка* ‘найденышъ’ (Шимк. Блр 163); *найда* ‘найденышъ’ (Грн II 491); *копачь* Нвз. ‘копатель земли’ (Лаз II 27 зв.) • пор.: *копач* 1) ‘землекопъ’ *Де копачі копали, там і гроші пропали*. Ном., 2) ‘могильщикъ’ (Грн II 280); *капач* 1) разг. ‘(занимающийся земляными работами) землекоп’ (БРС 377); *копачь*, *копѣць* ‘работникъ съ заступомъ или мотыгой, для копки’ (Даль II 157); *погоня́тый* Нвз. ‘кучеръ’ (Лаз II 358) • пор.: *погоня́тый* ‘извозчикъ’ (Носович 437); *погоничь* ‘кучеръ, погонщикъ’ = *машталірь* (БН 287); *погонич* 1) ‘погонщикъ, работникъ, погоняющий воловъ при пахотѣ или у чумаковъ’, 2) ‘возница’ (Грн III 234); *сви́нухъ* Нвз. – см. сви́наръ (Лаз III 73 зв.) • пор.: *сви́наръ* ‘свинопасъ’ Киевск. Подол. г.г. Шух. I. 190 (Грн IV 106); *поло́вцы* Нвз. ‘жители Стародубскаго и другихъ уѣздовъ Черниг[овской] губ[ернии] ближайшихъ къ Украинѣ’ (Лаз II 378) • пор.: *половецъ* ‘половецъ’ (Грн III 285).

Атрибутивні характеристики осіб: жировий Нвз. ‘незаконнорожденный’ (Лаз I 238) • пор.: *жировий* 1) ‘незаконнорожденный, прижитый’ Мнж. 180. *Жаль хлопця доброго, він жирову бере* (Грн I 485); *жировой* – ‘о сынѣ, дочери: незаконный, побочный, небрачно прижитой’ (Даль I 543); *лѣзний* Нвз. ‘бобыль’ *Лѣзна чѣлядь* (Лаз II 60 зв.).

Соматична лексика: балу́хи Нвз. ‘большіе глаза’ (Лаз I 13 зв.) • пор.: *балу́хе* зневажл. ‘очи’ (Корз 69), *балу́хи* мн. 1) ‘выпученные глаза’, 2) ‘заячы глаза’ (I. Верхратський) (Грн I 25); *балу́хи*, вульг. ‘те саме, що баньки’. *Він увесь став багровий, балу́хи наллялись кров’ю* (Олесь Досвітній) (СУМ I 98); *ладбшка* Нвз. ‘ладонь’ (Лаз II 55) • пор.: *ладоши*, *ладошки* мн. ‘ладони’, *ладошина* пск. ‘ладонь’ (Даль II 233); *долонь*, *долошка* ‘ладонь’ (БН 121); *мали́къ* Нвз. ‘задняя часть шеи’ (Лаз II 87 зв.) • пор.: *маликоватый* ‘имѣющий грижу’ (БН 219); *сусáлы* Нвз. ‘челюсти’ (Лаз III 184 зв.); про зуб: *ку́тний* Мгл. ‘угловой (зубъ)’ (Лаз II 49) • пор.: *ку́тний* 1) ‘угловой’, 2) ‘коренной (о зубахъ)’ Ном. (Грн II 333).

Зоологічна лексика: молодя́тина Сур. ‘молодой скотъ дворовой’ (Лаз II 119 зв.) • пор.: *молодята* ж. собирает. ‘молодежь, молодежникъ’,

‘молодь’, *млодятник*. собирает. сиб. ‘молодежь’, ряз. ‘молодой, начинающий расти лѣсъ’ (Даль II 332); *молодник* 1) ‘молодой садъ, лѣсъ’, 2) ‘молодой скотъ, птицы’ (Грн II 442), *молодник*, *молодні́ча*, *молоднѣча* ‘молода худоба, птахи’, *молодняк*, *молодовік* Ж. ‘молода худоба; молода поросль’ (ЕСУМ III 502); *во́жикъ* Нвз. ‘ежъ’ (Лаз I 106) • пор.: *во́жыкъ* ‘ежъ’ (Шимк. Блр 151; Носович 63), *во́жык* ‘еж, ёжик’ (БРС 155); *кура́на* Мгл. ‘большая жаба’ (Лаз II 48 зв.) • пор.: *коро́па* ‘жаба’. Вх. Зн. 28, *коропавий* ‘шероховатый, въ бугоркахъ’ Желех. (Грн II 287); *люга́шка* Мгл. ‘лягушка’ (Лаз II 78 зв.) – метатеза: *л’агушка* > *л’угашка*; *гу́сель* Мгл. ‘гусеница’ (Лаз I 180 зв.) • пор.: *гу́сель* = *гу́сеница* (Даль I 409), *гусѣла*, *гусѣлка* ‘гусеница’ (Арк. I 114), *гу́сельница* ‘гусеница’ Вх. Пч. I. 6. (Грн I 342); *тере́шка* Нвз. ‘бабочка’ (Лаз III 216); *вадзень* Мгл. ‘оводъ?’, ‘Oestrus bovis’ (Лаз I 58 зв.) • пор.: *вадзѣнь* ‘оводъ’ (Шимк. Блр 150), *вадѣнь* ‘великий гедзь; овид’ (ЛСПГ 39); *лежсе́къ*, *леженѣкъ* Мгл. ‘налимъ’ (Лаз II 60 зв.) • пор.: *леженѣкъ* твр. пск. ‘рыбка пескарь’, *леженка* твр. ‘рыба налимъ’ (Даль II 245); *писки́жокъ* Мгл. ‘пискаръ’ (Лаз II 332) • пор.: *писки́жъ* ‘маленькая рыбка’, ‘пискаръ’ (Носович 415); *пога́нецъ* Мгл. 3) ‘волкъ’ (Лаз II 355); *стрина́дка* Мгл. ‘*parus ater*’ (Лаз III 170 зв.) • пор.: *стрина́дка* южн. ‘пташка, изъ рода синичекъ; *Parus ater*?’ (Даль IV 339); *турну́шки* Мгл. ‘горлица’ (Лаз III 234 зв.)

Вигуки – апелляції до домашніх тварин: дяту́, дѣту, цухъ-цухъ Нвз. ‘кличка свиней къ корму’ (Лаз: I 221, I 221 зв., III 296) • пор.: *дзяту́* ‘слово для зву свиньи’ (Шимк. Блр 153); *тѣхъ-тѣхъ* Нвз. ‘кликъ гусей’ (Лаз III 236) • пор.: *тѣх-тѣх* = *те-те* = *те-те* ‘вигук, яким підкликають гусей’ (ЛСПГ 212); *шу́рочки* Нвз. ‘оепом. манять овецъ’ (Лаз III 365 зв.) • пор.: *шу́ринька*, *шу́рь-шу́рь!* ‘слова для зву овецъ’ (Шимк. Блр 176), *шу́ркі-шу́ркі* ‘падзыўныя словы’ (ДАБМ к. 305); *цї́ля* Нвз. ‘оепом. гонять собакъ’ (Лаз III 291) • пор.: *цї́ля* ‘вигук, яким відганяють собакъ’ (ЛСПГ 228); *не збру́й* Мгл. ‘не тронь (о кошкѣ)’ (Лаз II 171).

Ботанична лексика: бульба Нвз. ‘картофель’ (Лаз I 51) • пор.: *бу́льба* ‘картофель’ (Носович 38), *бульба*, *буньба* пск. смл. нврс., *барабуля* нврс. ‘земляное или чертово яблоко, гульба, картошка, картофель’ (Даль I 141); *бу́льба* ‘водяной пузырь’ (Аф. 19); *курдо́па* Нвз. ‘картофель’ (Лаз II 49); • пор.: *курдо́пля* ‘картофель’ (Носович 260); (?) *курдоп[л]я* ‘картофель’ (Шимк. Блр 160); *буньба* [*бу(л)ьба*] Мгл. ‘картофель’ (Лаз I 52 зв.); *бѣлозѣръ* Мгл. ‘*parnassia palustris*’ раст. (Лаз I 56 зв.); *гли́ва* (Суджа) ‘слива’ (Лаз I 143 зв.); *дзикъ* Мгл. ‘*Bombulis*’ (раст.) (Лаз I 191 зв.); *дурнопья́нь* Мгл. ‘*Hyosciamus*’ (Лаз I 217 зв.); *жа́бникъ* Мгл. ‘козельцы, *vanunculus* (раст.)’ (Лаз I 230); *зябрь* Сур. ‘растение, растущее по конопляникамъ въ видѣ крапивы и употребляется весною для приготовления борщу’ (Лаз I 325 зв.), *зяберь* Мгл.

‘Galeopsis versicolor’ (Лаз I 325) • пор.: *зйбѣрь* ‘собачья голова (Scrophularia nodosa)’ *Пиенциу зйбромь полонило* (Носович 223); *зйбер* бот. ‘пикульник’, ‘жабрей’, ‘зйбра’ (БРС 352), *зйбрий, зйбрий* = *жабрий* – рослина а) ‘жабрей, Galeopsis ladanum L.’ і *лісовий жабрий* ‘G. tetrahit’, б) ‘осоть, Cirsium arvense?’ (Грн II 190, 470); *казора* Мгл. ‘соя’ (Лаз II 3); *калакалуша* Мгл. ‘черемуха’ (Лаз II 3 зв.) • пор.: *калакалуша* – слово задесенское (бѣлорусское): ‘дерево и ягоды черемухи’ (БН 177); *козунь* Нвз. ‘арбузь’ (Лаз II 21 зв.); *кравѣець* Мгл. ‘звѣрбой’ (Лаз II 41); *лисохвѣсть* Мгл. ‘alopercurus pratensis et geniculatus’ (Лаз II 65 зв.); *лоскѣтниця* Мгл. ‘чертополохъ’ раст. (Лаз II 72 зв.); *лотѣя* Мгл. ‘caltha palustris’ (раст.) (Лаз II 73); *маруля* Нвз. ‘саладъ’ (Лаз II 93); пор.: *маруна* бот. ‘подмаренник’ (БРС 439); *мышье ушко* Мгл. ‘Hieracius pilosella’ (раст.) (Лаз II 136); *очѣпокъ* Мгл. ‘заячья капуста (sedum seledhius)’ (Лаз II 265 зв.); *пѣжма* Мгл. ‘tanacetum vulgare’, ‘achillea nobilis’ (Лаз II 326 зв.); *припѣтничь* Мгл. ‘подорожникъ’ (Лаз II 447); *псѣнка* Мгл. ‘Solanus nigus; пасленъ’ (Лаз II 487 зв.); *раковцѣ шѣйки* Мгл. ‘polygonus bisterta’ (Лаз III 3 зв.); *стародубка* Мгл. ‘gentiana pneumonath.’ (Лаз III 153); *стократъ* Мгл. ‘маргаритка’ (Лаз III 162) • пор.: *стократъ* ‘малые бѣлые и розовые цвѣточки маргаритки’ (БН 342); *стропѣта* Мгл. ‘остро-пестро – arduus marianus’ раст. (Лаз III 173); *сѣдѣха* Нвз. ‘фасоль’ раст. (Лаз III 191); *татарка* Мгл. ‘зимній лукъ’ раст. (Лаз III 210); *цабуля* Нвз. ‘лукъ’ (Лаз III 284) • пор.: *цибуля* ‘лукъ, луковица’ (БН 381); *церь* Нвз. ‘наросль на деревѣ на подобіе трута’ (Лаз III 287 зв.); *черевѣчки* Мгл. ‘delphinium consolid[us]’ раст. (Лаз III 306 зв.); *чередѣ* Мгл. 2) ‘Bidens tripartitum’ (Лаз III 306 зв.);

краски Нвз. ‘цвѣты всякаго рода’ (Лаз II 37) • пор.: *краска* ‘цвѣтокъ; румянецъ’ (Шимк. Блр 159), *краска* ‘цвѣтокъ, цвѣты’ (Носович 251), *краска* разг. ‘цветок’ (БРС 400); *краска* 1) ‘краска, 2) ‘цвѣтокъ’ Чернигов. 3) ‘цвѣтъ на хлѣбныхъ растеніяхъ’ *Краску з жита збило вѣтром*. Харьк. г. (Грн II 300); *мурогъ* Нвз. ‘дернь’ (Лаз II 130 зв.) • пор.: *мурогъ, мурога* ‘мелкое, мягкое, зеленое сѣно, собираемое для молодыхъ овечекъ’ (Носович 294); *мурогъ* ‘сено (луговое, суходольное)’ (БРС 459), *мурогъ, марѣг, марѣг, мурѣг* ‘спориш (Polygonum L.)’ (ЛСПГ 123).

Назви, що характеризують деревину: *вязьє* Сур. ‘лыко вяза’, ‘вязовое лыко’ (Лаз I 120 зв.) • пор.: *вяз* (БРС 193); *вязьє* собир. = *вязкѣ* мн. [вязокъ умалит. ‘дерево вяз’, ‘гибкий прут, свежая хворостина, расколота вдовль гибкая лесинка, для огиба, связки некоторыхъ частей телеги, саней и пр.’] (Даль I 337); *мезга* (Чернігівське) ‘вторая нѣжная кора сосны’ *Якъ наѣшься мезги хвоевой, да напѣшься воды моховой, такъ здоровье мовѣ возомъ по-живому покѣциць* (Лаз II 101) • пор.: *мязга* / в[ин]д[ское] ‘бѣль въ дубовой корѣ’ (Шимк. Блр 162); *мезга* ‘мозжуха; сокъ, соскоб-

ленный съ свежооблупленного дерева’ (БН 222); *мездра* ‘деревна ендодерма навесни’ (ЛСПГ 125); *махнѣтка* Мгл. ‘головня’ (Лаз II 97) • *махнѣтка* ‘головня, еще не погасшая, размахиваемая для разведенія огня’ (Носович, 282), *мохнѣшка* смол. ‘недогорѣлое полѣно, печная головня, головешка’ (Даль II 352); *тресѣчничь* Нвз. ‘перегной мелкой щепы’ (Лаз III 201); *хлабѣзина* Нвз. ‘хворостина, небольшой пруть’ (Лаз III 276); *хлудъ* Нвз. ‘пруть, палочка’ (Лаз III 277) • пор.: *хлудѣина* ‘хворостина’ (Носович 679); *шахта* Нвз. ‘сухія еловая вѣтви’ (Лаз III 335 зв.).

Назви тканин, виробів із них і засобів їх обробки: *зѣболоть* Сур. ‘красная бумага для шитья’ (Лаз I 248) • пор.: *зѣболоть* ‘бумажная несученія нитки краснаго цвѣта’ *Кутиць заболоци для кросень. Заболоцию выстрочена наметка* (Носович 160); *зѣболоч*, -чі, ж. 1) ‘цвѣтныя бумажныя нитки, употребляемыя для вышиванья’ *Ходила Катря у Любчики, нѣбито заполочи позичати червоної*. МВ. II. 102. *Шила-пошила три шириночки... третю пошила та заполоччу*. Чуб. III. 397 (Грн II 83); *крѣсны* Нвз. ‘холстъ на станкѣ’ (Лаз II 41 зв.) • пор.: *крѣсны* ‘кросна, кросны’, ‘постав’ (БРС 401); *крѣсно* – употребляется преимущественно во мн.: *кросна* 1) рама или полная, – напр. въ окнѣ (Желех.), или только изъ трехъ сторонъ, входитъ какъ составная часть въ рядъ снарядовъ и машинъ, 2) ‘вальный станокъ у переплетчиковъ, также представляющий изъ себя неполную раму въ видѣ буквы П’ Желех. 3) ‘ткацкій станокъ простой, въ видѣ двухъ стоекъ съ перекладинами вверху и внизу, употребляемый и теперь для тканья ковровъ [...]’, 4) ‘полотно, холстина’ *Поставила і виткала шовковїи кросна*. Н. п. (Грн II 311); *крѣсна* 1) ‘верстатъ разомъ з основою для тканья на ньому’, 2) ‘основа для тканья, навита на верстатъ’ (ЛСПГ 107); *крѣсно* ср. (мн. *крѣсна, крѣсны*), *крѣсно* ‘крестьянскій холстъ, новина, цѣлой трубкой, въ кускѣ’, ‘ткацкій станъ, особенно съ основою или затканный’ (Даль II 198); *одягѣлло* Нвз. ‘одѣяло’ (Лаз II 238) • пор.: *одягѣлло* зап. ‘полотнище, полсть разнаго вида, коюю вообще укрываються, ложась спать’ (Даль II 657); *панѣва* Нвз. ‘плахта, вертище’ (Лаз II 273 зв.) • пор.: *панѣова* ‘плахта’ (ЛСПГ 151), *панѣвка* ‘полка у ружья’ / п. *panewa*, н. *die Pfanne* (Шимк. Блр 165); *пяхѣтка* Нвз. ‘тряпка’ (Лаз II 345) • пор.: *пяхта* ж. (от *платъ, платно*); ‘Шимк[вичь] отдѣлилъ слово это особымъ корнемъ, потому что считаетъ х, въ нѣмецк. *Plache* ‘холстъ’, кореннымъ; но слово это перешло в нѣмецк. со славяск. наречій”) ‘стар. вртище, власяница’; кал. кур. ‘юпка, понева’, млрс. нврс. ‘шерстяной, клѣтчатый платъ, обертываемый вокругъ пояса, замѣсть юпки’, ‘запаска’ (Даль III 122); *постѣлка* Нвз. ‘простиня’ (Лаз II 419) • пор.: *пастѣлка* = *пѣстѣлка* ‘постилка; покрывало; простыня’ (БРС 673); *пѣстѣлка, пѣстѣлка* 1) ‘простыня з домотканого полотна’, 2) домотканый кольоровый килим для застилання лѣжка

тощо' (ЛСПГ 170); *стилушка* новг. 'постилушка, пеленка'; *стлань, слань* ж. 'все что постлано, настлано, что стелется, всякая настилка и постилка' (Даль IV 326, 325); *свѣртка* Нвз. 'салфетка' (Лаз III 72); *скатерць* 'скатерть' (Лаз III 98 зв.) Нвз. • пор.: *скатерть* (Даль IV 193), *скацѣрка* (Носович 581), *скатер* (ЛСПГ 196) 'скатерть'.

Назви предметів одягу, головних уборів і взуття: *азіятка* Нвз. 'женская юпка' (Лаз I 3 зв.) • пор.: *азіятка* 'жіночий одяг типу сарафана' (ЛСПГ 25); *азіятка* орл. 'родь сарафана' (Даль I 6); *азіятка* 1) 'азіятка', 2) 'варварка, жестокая женщина'. Харьк. г. (Грн I 5); *андорь* Нвз. 'женская юпка' (Лаз I 4 зв.) • пор.: *андарак* 'панѣва' (БРС 88); *андарак* 'родь юбки у полѣсскихъ женщинъ изъ полосатой шерстяной матеріи' Чуб. VII. 429. (Грн I 7), *андарак* 'спідниця з домотканого сукна' (ЛСПГ 26) – запозичення з нім. мови через польську, нім. *Unterrock* 'нижня спідниця' (ЕСУМ I 72); *безрукáвка* Нвз. 'кофта безъ рукавовъ' (Лаз I 21 зв.) • *безрукáўка* 'безрукавка' (БРС 122); *безрукáвка* 'родь женской одежды безъ рукавовъ' Подольск. г. (Грн I 45); *куцьина* (Суджа) 'полукафтанье' (Лаз II 52 зв.); *запонь* Нвз. 'передникъ' (Лаз I 271) • пор.: *запонка* 2) 'короткий фартух' (ЛСПГ 80); *магѣрка* Нвз. 'валеная шапка' (Лаз II 83 зв.), *маргѣлка* Мгл. 'валеная шляпа' (Лаз II 92) • пор.: *магѣрка* 'фуражка', *маргѣлка* 'крестьянская шапка, валеная изъ бѣлой шерсти и не имѣющая полей' (Шимк. Блр 161), *маргѣлка* 'войлочная крестьянская шапка, состоящая изъ тульи съ наверху на нее полями или краями' (Носович 280), *магѣрка* 'войлочная шляпа, шапка магерка' (БРС 429); *магѣрка* [і *магірка*] 'войлочная шапка' (Грн III 395, 396); *магірка, магірка, матерка, магірка* 'округлої форми чоловіча шапка з овечого хутра' (ЛСПГ 120); *магѣрка* ж. запд. 'валеная бѣлая шапка, тулья безъ полей; еломок', 'банний черпакъ или шайка' (Даль II 288); *чѣпикъ* Нвз. 'повойникъ' (Лаз III 299 зв.); *саянь* 'родь сарафана безъ рукавовъ' (Лаз III 69) • пор.: *саянь* 'родь сарафана', *саянь* = Сам[огитское] *seionas* (Шимк. Блр 171, 169); *саян* твр. смл. 'крашенинный сарафанъ', 'рапашной'; ковш. 'исподница, юпка, особ. суконная' (Даль IV 139); *сѣнѣшина* Нвз. 'верхнее мужское платье' (Лаз III 191); *халатчикъ* Нвз. 'женскій халатъ до пояса, съ однимъ обыкновеннымъ отложнымъ воротничкомъ, а другимъ висячимъ до локтей; они обшиваются тесьмой или бахромой' (Лаз III 270 зв.); *чуйка* Нвз. 'шинель' (Лаз III 325);

оборы Сур. 'снурки, которыми завязываютъ лапти' (Лаз II 216 зв.) • пор.: *абора* '(веревка у лаптей) обора' (БРС 34), *аборы* (Шимк. Блр 147), *обора* 1) 'тонкая веревочка, въ родѣ бичевки, прикрѣпляемая къ лаптямъ, для обертыванья ею ногъ при обуви сверхъ онучъ'. *Уси мое зборы – лапти да оборы*. Посл. (Носович 351), *обора* 3) 'круглая дыра въ обуви, сквозь которую протягиваются волокни' Шух. (Грн III 21); *обора*, частіше *обори* 1) 'нижня і верхня мотузки в неводі',

2) 'зав'язки у постолах' (ЛСПГ 140); *обора, оборка* (мн. *оборы, оборни*), *оборник* м., *оборье* ср. или вернѣе *обворы* (отъ *обвирать* 'обвивать'): 'долгие привязки, бичевки, лычаги у лаптей, коими вкрестъ обвивается все берце, до колѣнъ' *Лѣтний обувається, до обѣда оборы мотається. Всѣ мои зборы лапти да оборы* (Даль II 584); *кóверзниц* Нвз. 'лѣтніе лапти' (Лаз II 19 зв.) • пор.: *каверзні* мн., твр. пск. *вѣрзні* 'босовики, лѣтніе лапти на босу ногу' (Даль II 71); *похлòнни* Нвз. 'лапти зимніе' (Лаз II 406 зв.).

Дії щодо одягу і взуття: *оборсать* Сур. 'приготовить (лапти) къ надѣванію' (Лаз II 216 зв.) • пор.: *забырсáць* (Шимк. Блр 154); *забарсаць* 'продеть, протянуть (бичевку в ушко лаптя)', *забарснї* 'верѣвочные петли, при помощи которых лапоть укрепляется на ноге' (БРС 272); *оборсати* 'обвязать, перепутывая веревки' *Оборсай ко мені постолы* (Грн III 22); *заборсать, заборсат* 'зав'язати (зав'язки в постолах)', *поборсат, поборсат* 1) 'позав'язувати зав'язки в постолах', 2) 'протягнути волокни у вушка личаків' (ЛСПГ 75, 164); *напрянуться* Нвз. 'одѣться' (Лаз II 159 зв.) • пор.: *напренáть* 'одягати', док. *напренуть* (ЛСПГ 134); *напрятка* 'родь одежды' (Шимк. Блр 163).

Назви кулінарних виробів, страв, напоїв: *бóханъ* Нвз. 'цѣлый хлѣбъ' (Лаз I 42 зв.) • пор.: *бóхан* 'каравай' (БРС 130); *бóхан* 'хлѣбина, яку перед випіканнямъ викачуютъ у борошні' (ЛСПГ 35), *бóхан* 'велика пшенична хлѣбина' (Корз 75); *бухан* 1) = *буханецъ*. *Пиенишиний бухан*. Грин.; *буханецъ* 1) 'круглый пшеничный или гречневый хлѣбъ' (Грн I 117); *дарунъ* Мгл. 'коровай' (Лаз I 185 зв.); *скрилиц* 'родильный хлѣбъ, приносимый тому, кого въ кумовья просятъ' (Лаз III 118 зв.), *скрилѣкъ* 'ломтикъ хлѣба' (Лаз III 118 зв.); *сковорòдникъ* 'ржаная лепешка, жаренн[ая] на сковородѣ' (Лаз III 114 зв.) • пор.: *скаварòдникъ* 'лепешка' (Шимк. Блр 169); *скаварòдник* 'лепешка (из кислого теста)' (БРС 855); *стунки* Мгл. 'грѣчневики' (Лаз III 177); *балабухи* Мгл. 'родь маленькихъ галушекъ, варимыхъ на постномъ маслѣ съ чеснокомъ' (Лаз I 13); *крупѣня* Нвз. 'жидкая гречневая каша' (Лаз II 42) • *крупѣня* 'крупяный супъ' (Шимк. Блр 159); обл. *крупѣня* 'крупяной супъ' (БРС 402); *крупѣнка, крупянка* пск., *крупѣня* ж. нвг. 'кашица, размазѣнка, похлебка съ крупюю', *крупенікъ* нвг. 'крутая каша', 'каша, запеченная на молокѣ и яйцахъ, иногда съ изюмомъ, сахаромъ' (Даль II 202); *крупник* 'кашица жидкая изъ крупы' *Крупник кулішеві брат*. Ном. (Грн II 314); *круп'янка* 'колбаса, начиненная кашей' *Дайте ковбасу, я додому понесу; дайте круп'янку, пудкину пуд лавку*. Чуб. (Грн II 314); *крупнік* 1) куліш', 2) 'суп з будь-якої крупы' (ЛСПГ 103); *натїна* Мгл. 'рѣпная и редечная ботва, скрошенная, промытая въ рѣшетахъ, запаренная въ горшкахъ въ печи, заквашенная въ кадкахъ и употребляемая вмѣсто капусты' (Лаз II 164 зв.) • пор.:

націна (отъ цінаць ‘рубить’) ‘ботва огородных овощей, зелень’ (Носович 324); *ста́нец[ь]* Нвз. ‘топленое сало’ (Лаз III 151); *лебеда́йка* Нвз. ‘сивуха’ (Лаз II 59) • пор.: *лебеда́йка* юж. ‘чистое, бѣлое хлѣбное вино’ (Даль II 242); *постоя́лка* Нвз. ‘сладкое молоко’ (Лаз II 420) • пор.: *паста́лка* ‘прѣсное молоко’ (Шимк. Блр 165).

Не менш цікаві й важливі для вивчення пограничних східнослов'янських мовних ареалів інші зафіксовані В. Лазаревським лексико-семантичні, морфологічні, фонетичні явища, які доповнюють дотеперішні уявлення про межі поширення й міру взаємопроникнення, взаємозбагачення діалектів української, білоруської та російської мов до середини XIX ст.

Скорочення назв населених пунктів

Мгл – Мглин

Нвз – Новозибків

Сур – Сураж

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ

- Арк – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: У 2 т. – Луцьк, 2000.
БН – Білецький-Носенко П. П. Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1963.
БРС – Белорусско-русский словарь / Под. ред. К. К. Крапівы. – Москва, 1962.
Грн – Словарь української мови / Зібрала ред. журн. “Киевская старина”. Упорядкував, з додатком власн. матеріялу, Борис Грінченко: У 4 т. – К., 1907–1909. [Репр. вид.: К.: “Довіра” – УНВЦ “Рідна мова”, 1997].
ДАБМ – Дыялекталагічны атлас беларускай мовы: Уступныя артыкулы. Даведачныя матэрыялы і каментарыі да карт / Пад рэд. Р. І. Аванесова, К. К. Крапівы, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1963.
Даль – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : В 4-х т. / Набрано и напечатано со второго изд. 1880–1882 гг. – Москва, 1955.
ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7 т. – Т. 1–6. – К.: Наук. думка, 1982–2012.
Ж, Жел – Малорусско-німецкий словарь: У 2 т. / Уложили: Євгеній Желеховский та Софрон Недільський. – Львів, 1886. Т. 1: А–О / Уложив: Є. Желеховский; Т. 2: П–Я / Уложили: Є. Желеховский та С. Недільський.
Корз – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволіських говірок // Українська діалектна лексика: Збірник наукових праць. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 62–267.
Лаз – Матеріали для составлення Малоросійско-русского словаря. Собраны въ концѣ 40^х и началѣ 50^х годовъ Василіємъ Матвѣевичемъ Лазаревскимъ // ІР НБУ ім. В. Вернадського НАНУ. – Шифр: VIII, 102 м / 196.
ЛСПГ – Лисенко П. С. Словник поліських говорів. – К.: Наук. думка, 1974.
Ониш – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984. – Ч. 1 (А–Н); Ч. 2 (О–Я).
СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
Шимк. Блр – Словник білоруської мови Ф. С. Шимкевича // Галас Б. К. Ф. С. Шимкевич як лексикограф і українське словникарство (кінець XVIII – початок XX ст.). – Ужгород, 1995. – С. 145–180.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. [Бартенев П.] Из бумаг В. М. Лазаревского // Русский архив. – 1894. – С. 537–580.
2. Галас Б. К. Ф. С. Шимкевич як лексикограф і українське словникарство (кінець XVIII – початок XX ст.). – Ужгород, 1995. – 300 с.
3. Галас Б. К. Відображення рукописних словникових матеріалів В. Лазаревського у працях М. Номиса і Б. Грінченка // Наук. вісник Ужгородського університету: Серія “Філологія”. – Вип. 4. – Ужгород, 2000. – С. 3–8.
4. Пилинський М. М. Українські рукописні словникові матеріали в бібліотеках і архівах Ленінграда : Повідомлення // Лексикографічний бюлетень. – Вип. IX. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 74–89.

Borys Halas

Words from East Slavonic transitional language areas in V. Lazarevskyi's fixation

Summary. Folk traditional household words recorded by V. Lazarevskyi in his handwritten Ukrainian-Russian dictionary, accompanied signals about their affiliation to transient Ukrainian-Belarusian-Russian linguistic areas are under consideration in the article.

Key words: Ukrainian manuscript lexicography of 19. century, Ukrainian-Belarusian-Russian transition language areas, traditional household vocabulary, V. Lazarevskyi.

Одержано 25.05.2016 р.